Садиба Юхима Кравчини при самій луці, її щороку заливає паводок, і нічого на ній путящого не родить, хіба кормові буряки та ще коноплі. Але й коноплі виганяють, як верболіз, не на прядиво годящі, а скоріш на паливо. Про картоплю й балакати нічого: нікудишня, кормова картопля. Юхим щоосені продає її в районному містечку або в Полтаві — городянам аби велика,— а собі купує польової, піскуватої.

Зате сіна в Кравчини найкращі — густі та розкішні, косу не потягнеш, як вистигнуть. І з усякої трави. Не сіно — чай.

"Зараз таке: у кого сіно, у того й гроші",— метикує поміж дядьками Юхим і всміхається, дивлячись у землю, та підборіддя легенько пальцями помацує.

З ним погоджуються, бо всяк годен помножити чотири-п'ять копичок сіна та дві-три отави на шістдесят або й сімдесят карбованців. З грядки таких грошей не вторгуєш. Погоджуються та похвалюють Юхима у вічі. А позаочі сміються: що ж то за хазяїн, коли не примовчує про якусь там свою вигоду. Хіба розумні так роблять? Коли ти розумний, то, побудувавши, приміром, нову добру хату, не хвалися, а краще побідкайся: "Та нап'яв курінчик, холодно взимку, хоч собак ганяй. Цегла недопалена. Або — перепалена".

Уродили гарні помідори, кажи: "Негодящі сей год помідори, пов'язалося таке, як бубурішки". Всі знають, що це брехня, однак шанують, бо вважають, що то людина з розумом. Хазяїн! Або ще таке. Маєш гроші в загашнику, а тут прийшли позичати,— божися: "Та немає, чоловіче добрий, і на сіль., хай мене хрест поб'є!" Проведи позичальника з хати та ще й з порога, в спину йому докинь: "Якби ж були, то хіба б я що — пожалкував?"

Юхим цього не любить. Юхим любить навпаки. Почіпляється на його одну-єдину яблуню-райку десятків зо три яблучок — хвалиться в гурті: "А

вже ж і яблук у мене вродило!.. Листя не видно. Наче бджолиний рій обсів — золотенькі такі та червонобокенькі". Або: "Ну й буряки ж у мене вдалися... Один на пуд тягне. Як цеберяччя". Піде рибу вудити — піймав чи не піймав, а прихвасне: "Сьогодні рано присидів отам на Кулинчиному... Недовго й вудив, а на дві сковороди набралося".

Незлостиві дядьки на те тільки головами підкивують, а лукавіші, тамуючи занудисту посмішку, питають, наче й не підступно, а з щирої цікавості: "Розкажи лишень, Юхиме, як ти минка позаторік ловив".

Юхим закручує цигарку і повільненько так заводить: "А-а, то було. Пішов я тоді вдосвіта отуди за Оступ, тільки закинув снасть, став закурювати, дивлюся — гне, вже й кінець вудлища у воду вмочило. Підбив, тягну. Дебеленьке щось, чую. Витяг, а воно сама голова з минка... Чи я, мо', дуже підбив?"

Тут уже всі слухачі, навіть поважні дядьки, регочуться. А той, що питав, ще й присолить по паузі: "Я, на твоєму місці бувши, Юхиме, оті райки вже давно б обтрусив, бо гілля поламає к лихій годині... "

І в реготи, і в реготи: і з того, що в Юхима, крім хирлявої яблуньки, нічого більше не росте (скільки не садив — вимокає), і з того, що сіно в нього родить, і з добрих буряків, і з риби...

Юхим на те зобиджено кліпає підсмаленими коло горна рудими віями, встає од гурту і, згорбившись, іде до кузні, а вслід йому:

— Га-га-га! Ках-ках-ках! Щоб знав, як винашуватись... Ото, щоб знав!..

А Юхим розводить притухле за балачкою горно, пшакає міхом так, що іскри аж із бовдурів летять, і бурмоче: "Реготно їм, реготно, кугутня чортова! Ось прийде котрийсь та попросить: зроби, Юхиме, те, зроби се, то дулі зроблю".

Однак минає день-два. Юхим забуває образу і нікому ні в чому не відмовляє. До того ж дядьки вже знають, як легко до коваля підкотитися. Треба тільки стати на порозі кузні, кахикнути раз та вдруге й сказати лагідненько: "Драстуй, Явдокимовичу! Як воно сьогодні кується-клепається? Нівроку? А я вийшов уранці, чую, молоточок твій так і витьохкує, так і витьохкує... От уже послав тобі Бог кебети до цього діла!" Це — лукавіші. А хто хитрувати не хоче або не вміє, той почне: "Ти, Юхиме, за вчорашнє не сердься. Ми ж не зо зла, а так, з дурного, сказать би, ума... "

"Та я що ж, не помічаю, чи що,— мирно одказує Кравчина, а самому аж горло перехопить, так йому любенько на душі робиться.— Давай, що там у тебе". І робить між ділом, що бригадир за нарядом дав, тому клямку, тому шпуги — двері навісити, тому ляду до погреба обкує. А як немає нагальної роботи, то зачиняє кузню і йде в сосновий бір — "хоч там подихаєш не чадом та циндрою". Бір починається одразу ж за кузнею і тягнеться косогорами понад річкою аж до дальнього села Бірок. Юхим грузиться по піску, чує під підошвами кожну шишку і наслухає дятла. А забачивши його, стає неподалік, закурює цигарку й дивиться, як той вимахує голівкою та вицюкує дзьобом.

"Ач, який ковалик",— думає, пихкаючи димом, і йде собі далі, до низів, порослих вільшиною, од якої тягне болотом та перемоклим у воді сушняком: тут йому найлегше дихається і найпрохолодніше після кузні. Потім при нагоді Юхим не промине ні з того ні з сього запитати у співбесідника:

"А чи ти знаєш, яка птаха найроботяща? Ні? То я скажу. Дятел,— і постукує твердим, давно не зрізуваним нігтем по ковадлу.— Горобець — то курка. Налетів у двір, стриб-скок поміж курми, дзьоб-дзьоб, нахватався і втік. Голуб — ледащо. Оддудурить воло й ходить, жде, поки нагодують. Сорока — злодюга, на живе кидається. Сойка, як циганка: що набачила, те й зцибрила та заховала про зиму. Шпак — як враг на садки налітає. А дятел — ууу... Трудяга. День крізь день, і літо й зиму, все стука

та стука, як тесля долітцем або як я молотком. І як йому голова не болить, скажи!.. "

У Кравчини чи не найбільше на всю округу сімейство: він з жінкою Мотрею, яка ще дівчатком забилася у двадцяті роки в Чернечу Слободу з Катеринослава, коли там неврожай був, п'ятеро дітей — це лише молодших, що не вилетіли ще з батьківської хати,— та стара, як світ, Кравчиниха, Юхимова бабуся. І всі вдягнені, взуті, нагодовані (рідкісне ковальське ремесло прибуткове, Кравчина добре заробляє), всі лагідної вдачі, а діти до того ж іще й гарно вчаться: менші — в слобідській школі, старші — в районній десятирічці. Юхим любить повеличатися дітьми, як і своїм господарюванням, однак не при них.

"То кулешу салом не зіпсуєш, а дітей хвалою враз",— лагідно повчає він Мотрю і старших синів та дочок, які вже поодружувалися. Це коли Юхим у настрої. А буває він таким повсякденно, коли не голодний. А як голодний, то лютішої людини, аніж Юхим, у всій слободі не знайдеш. Тому в передобідню пору, коли здалеку понад луками ще долинає передзвін Юхимового молотка в кузні, у його дворі вже починається метушня: виносять надвір низенького круглого столика, бо Кравчина влітку, як погода, обідає під райкою в холодку, витягають з колодязя цебро холодної води (як борщ видається татові гарячим, то миску ставлять на цебро, щоб швидше вихолоняв), перемивають і перетирають нефарбовані дерев'яні ложки, хоч вони й так чисті, лаштують, чистого рушника татові на коліна і ставлять до столика татів ослінчик. Аж тоді Мотря велить наймолодшому синові Колькові бігти на кладовище і звідти виглядати, доки йтимуть тато. Колько, худорлявенький, чистенько одягнений хлопчик з розумними оченятами, лопотить босими ногами стежкою поміж соняшниками і гурчить, як машина. Виглядати тата на обід — то найбільша його радість, найпочесніше доручення, що дісталося йому від старших братів та сестер. Колько вибігає на кладовище — найвище місце у слободі, сідає на гарячий од сонця чебрець поміж могилками і дивиться на колгоспну садибу по той бік виярка та пильненько наслухає.

Кравчина йде поважно, заклавши руки за спину, не роззираючись і не зупиняючись біля зустрічних: наробився й виголоднів — не до балачок. Коли ж він спускається у виярок, спершу по коліна, потім по груди, по плечі, потім ховається з головою, Колько підхоплюється, як наполоханий заєць, біжить стежкою назад, тільки хрести та пам'ятнички ввіччю йому миготять.

— Ідуть тато! Чуєте, ма'? Йдуть! — гукає, хекаючи, а очі горять, як жаринки: він перший побачив тата.

Дітвора шукає собі стільчики, пороблені татом, ставляє до столика, однак сідати ніхто не сідає. Мотря виносить глечик з теплою водою, рушник, мило і шматочок гладенько обструганої цеглини.

Увійшовши до двору, Юхим обводить суворим поглядом усе сімейство і, помітивши, що когось із дітей немає на обід, питається:

— А де ж це Поля?

— У неї сьогодні шість уроків,— одказує хтось із школярів.

Юхим засукує рукави — руки в нього по зап'ястя синювато-руді од диму та окалини, а вище білі: ніколи їм засмагнути — бере з Мотриних рук мило та цеглинку й одмиває ними кіптяву... Діти мовчки, шанобливо дивляться, як тато, зціпивши зуби, шатирить руки цеглинкою, тоді хтось із старших каже:

— Може, тату, вам тверденьку мочалину купить? У городі є.

— Твердішої од цеглини ніде немає,— одказує Юхим. Умившись, він перший сідає до столика, за ним баба Кравчиниха,

сухенька, згорблена, тонкорука, вдягнена, як завжди, охайно, у все довге та просторе. А вже потім всідаються діти.

Юхим куштує борщ, і коли він не дуже вичахлий і не дуже гарячий, питає:

— А де це стрюк?

Хтось із дітей подає йому стручок перцю, що попав під вінця великої полив'яної миски, й каже раденько:

— Осьо, тату! Заховався.

Юхим одламує вогнистий шматочок, вкидає у миску, тоді висипає з долоні ще й зернята.

— Чи не багато, батьку? — зауважує Мотря.— Дітвора ще язики попече.

— Кому багато буде, той попроситься,— одказує Юхим.

Дітвора їсть мовчки, бо хто ж попроситься, як тато такий борщ їдять?

Юхим зачерпує повну ложку, повільно підносить до рота і якусь мить дивиться на неї, як на ворога, потім сьорб! — лунко, сердито й коротко, немовби батогом ляснув — і ложка суха. Сьорб! Сьорб! — нишком і запекло. Коли ж попадеться комусь із старших дітей курячий пуп чи печінка, Юхим скаже, переставши сьорбати:

— Оддай, Маню, знахідку Колькові, він же менший од тебе. А Мотря при цьому ще й докине:

— Він у нас сьогодні молодець, мамі дров уносив і тата бігав виглядати.

Юхим на те змовчує: малого іноді не завадить і підхвалити.

Баба їсть з окремої мисочки, бо їй треба довго кутуляти. Юхим ніколи не обходить її увагою за столом і, якщо вона не доїсть, буває, борщу, чи тушкованої картоплі, чи каші молочної, питається:

— Чого це ви, бабуню, так погано сьогодні їсте?

— Доживеш до мого віку, то й тобі не їстиметься, моя дитино, одказує Кравчиниха,— Колись, як була молодшою, хотілося, та не було чого, тепер є що, та не хочеться.

Юхимовій дітворі чудно, що бабуся називає тата дитиною, то котрась із старших питає, поштиво усміхаючись:

— Хіба ж тато — дитина?

— Усі ми, дітки, діти, і старі, і малі, й середульші,— одказує старенька і сміється — німо, без жодного звуку.

Це — "мирний" обід. А буває й так, що Мотря чимось не догодить Юхимові. І найчастіше — дуже гарячим борщем. Тоді на Кравчину находить голодний сказ. Він хапає миску, бігає з нею кругом хати, шукаючи вітру поза причілками, а знайшовши, заходжується віяти ложкою борщ, як віють зерно до млина, і кричить так, що на всім кутку собаки ґвалт зчиняють:

— Мало мене біля горна пече?! Га? Мало?!

Коли ж вітру немає, Юхим підхоплює на руки ледь не відерний чавун з борщем і пхається з ним до колодязя.

— Опускай у воду! У воду, кажу! — прискіпується до Мотрі й залигує чавун обривком так, щоб дужка була.

"Що се там за веремія?" — дивуються ті, хто не часто буває на цьому кутку села.

"Та то в Кравчини обідають",— байдуже пояснюють кутяни, бо вже звикли. Так звикли, що коли хтось на когось кричить, йому кажуть: "Чого ти репетуєш, наче гарячого борщу вхопив?"

Після обіду Юхим одразу ж добрішає і стає ще лагіднішим і балакучішим, ніж завжди.

— Про що ж тобі на завтра врок задали? — воркоче до сина чи дочки і гладить чуб або кіски.

— Про перпетуум-мобіле, тату...

— А що ж то воно таке?

— Вічний двигун, тату.

— Гм,— каже Юхим і надовго замислюється.— Та й що ж, є такий двигун?

— Немає, тату.

— Правильно, немає,— радіє Кравчина.— Нічого вічного немає.

— А ви, тату? — озивається Колько. Юхим регочеться й каже:

— А я, синоцю, вічний. Я — як той перепетмобіле! І ти підростеш — будеш вічним двигуном. Хто робить — той і двигун.

— А хто не робить? — допитується Колько.

— А хто не робить, той свистить,— сміється Юхим.

Найдужче ж він любить учити молодшенького сина, ще не школяра, грамоти. Стане струнко, як солдат, притисне розчепірені пальці до стегон — і до Колька:

— Ану ж скажи, яка це буква?

Колько схиляє голівку набік, примружує розумненькі очі й швидко-швидко відповідає:

— "І", тату, тільки без крапочки вгорі.

— А це? — Юхим викидає ліву руку вбік.

— "Ги", тату.

— А це? — радіє Юхим і якомога кругліше береться руками в боки.

— А це "хви".

— А оце ж яка?! — вже вигукує в щасливому запалі Юхим і береться тільки одною, лівою рукою в бік.

— А це, тату,— Колько навмисне витримує паузу, а Юхим напружено жде і, коли вже на обличчі в нього з'являється ледь помітна тінь досади, син, сміючись, каже:

— А це, тату, "ри-и-и"!

Старші діти, що теж пройшли колись по черзі цю батькову "школу", обіймають Колька і хвалять, а Юхим враз нахмурюється й каже:

— Ну, годі. Марш за уроки, а я пішов на роботу.

Діти неохоче розходяться кожен до свого діла — не так вже й часто випадає їм побути з батьком,— а Юхим, заклавши чисті, одмиті цеглиною руки за спину, йде до своєї кузні. Дорогою він залюбки зупиняється погомоніти, коли хтось трапиться назустріч, сам напрошується зробити щось таке, чого, крім нього, коваля, ніхто в слободі зробити не зуміє: коли Кравчина не голодний, він кожному радий прислужитися, кожному не пошкодує доброго слова чи поради, навіть насмішникам своїм. І потім до самого смерку видзвонює його молоток по ковадлу — веселенько та вдатно, наче закликає людей до закіптюженої кузні під сосновим бором. А якщо змовкне, то те означає: притомився Юхим, зняв свого цупкого брезентового фартуха, побитого іскрами, і, розтираючи праву руку — вона вже частенько німіє йому,— пішов на низи подихати вільховою прохолодою.